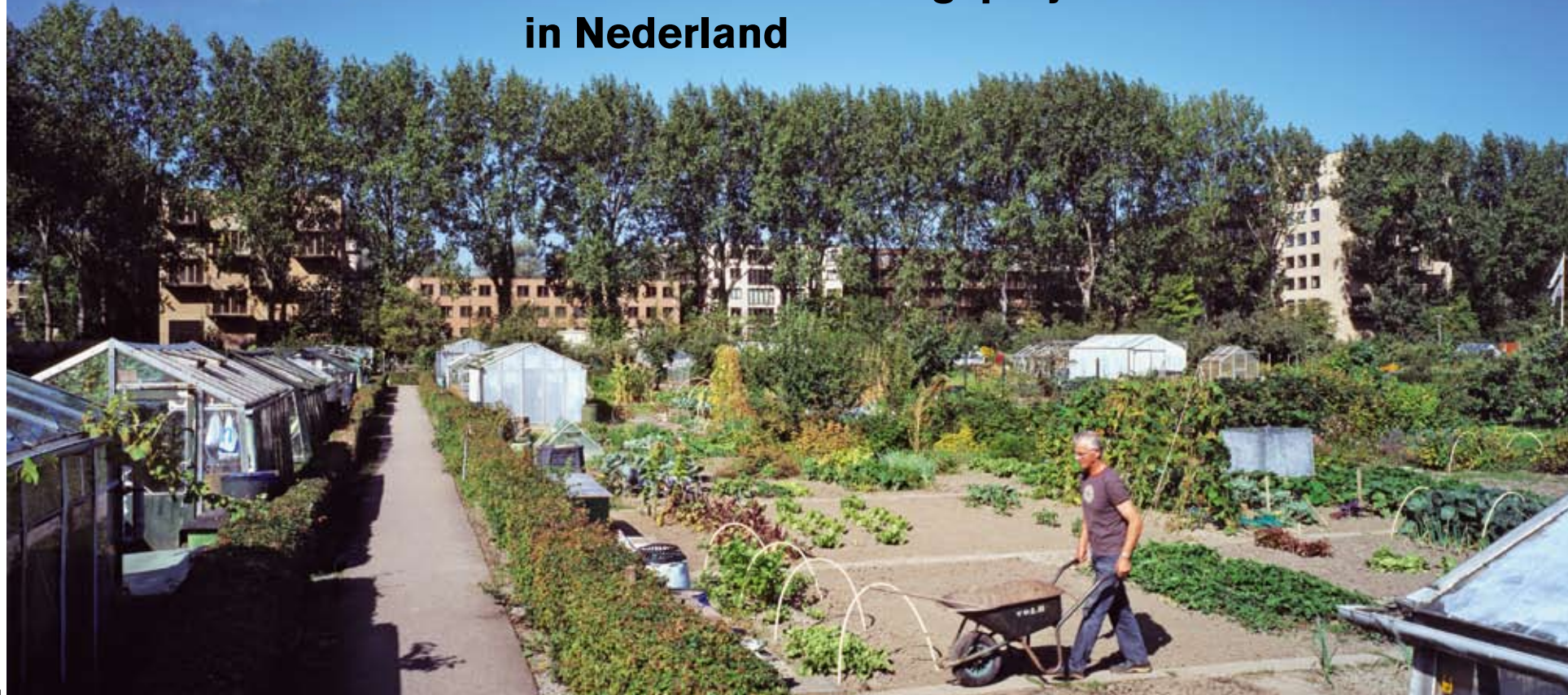

De publieke ruimte als inzet

Drie herstructureringsprojecten in Nederland

Herstructurering van voor- en naoorlogse wijken vormt een groot deel van de hedendaagse woonopgave. In plaats van bouwen aan de rand van de stad wordt de bestaande binnenstedelijke woonvoorraad opnieuw ingericht. De inrichting van de publieke ruimte is behalve de grootste uitdaging tevens de inzet van dergelijke projecten. De uitwerking hiervan is niet alleen de taak van de stedenbouwkundige, maar vooral van de architect. **Tom Avermaete**

De duizenden houten huisjes die Adriaan Geuze in de jaren negentig exposeerde in het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam, blijven typerend voor de wijze waarop Nederland het afgelopen decennium is omgesprongen met het woningbouwvraagstuk.¹ Aan de rand van de steden werden eindeloze vlekken met woningen, de Vinex-wijken, geprojecteerd.² Karakteristiek voor deze nieuwbouwwijken zijn de verwoede pogingen om ze via een herkenbaar architectonisch idioom een interne samenhang en identiteit te geven. Na realisatie vielen vooral de schrale publieke ruimtes en de moeizame verbinding met de andere stadsdelen op.

Momenteel vindt een aantal verschuivingen plaats. Het idee van nieuwbouwwijken aan de rand van de stad maakt plaats voor het herontwikkelen van vacante binnenstedelijke gebieden en de herstructurering van de bestaande woningvoorraad. Dit lijkt een vanzelfsprekende verschuiving, misschien zelfs een eenvoudige, maar dat is het niet. Een aantal vanzelfsprekendheden die jarenlang het vraagstuk van de architectuur van het wonen hebben gedomineerd, wordt immers door deze locatiewissel ter discussie gesteld.

De schaal en de opzet van de woningbouwprojecten veranderen, maar ook de tot nu toe gehanteerde woonmodellen roepen vragen op. Hoe wordt op de nieuwe locaties bijvoorbeeld plaats geboden aan de auto, aan de private buiten-

ruimte, of aan de wens om identiteit te etaleren? Om het bout te stellen: kan de stad wel een alternatief vormen voor de buitenstedelijke Vinex? Eén van de opgaven waarin deze vraag kan worden beantwoord, is die van herstructurering van voor- en naoorlogse wijken. Hier toont zich een aantal specifieke thema's, waarmee architecten worden geconfronteerd bij de huidige woningbouwopgave.

Omgaan met de open stad

Een eerste thema is te vinden bij de herstructurering van de wederopbouwwijk Nieuw-Overdie in Alkmaar. Heren 5 architecten ontwierp hier Het Tuinderspad, een woningbouwproject met 150 eenheden. De open ruimte staat daarbij centraal. Wijken als Overdie zijn immers het toonbeeld van de zogenoemde open stad, waarin afscheid is genomen van traditionele publieke ruimtes als straten en pleinen. Daarvoor in de plaats kwamen groene ruimtes waarin iedereen zich vrij kon bewegen en die plaats moesten bieden aan ontmoetingen en allerhande activiteiten. Tot op de dag van vandaag wordt deze ruimte niet begrepen.³ Niettemin is een aanpak noodzakelijk.

Heren 5 architecten is samen met H+N+S Landschapsarchitecten de confrontatie aangegaan aan met het anonieme openbare groen. Interessant is dat niet is teruggegrepen op

de traditionele typologieën van straten en pleinen, maar juist is uitgegaan het groene en open karakter van de naoorlogse publieke ruimte. Het project maakt daarbij dankbaar gebruik van het volkstuinencomplex De Volharding aan de rand van het terrein, dat wel intensief wordt gebruikt en toegeëigend. De opzet is het groen van de volkstuinen te verbinden met dat van de woningen. De laatste zijn ondergebracht in een stedelijke U-vorm, een groot gebouw van negen stadshuizen. Het buitengebied dat zo wordt gedefinieerd, is tegelijkertijd een continuering en aanpassing van het volkstuinprincipe. Het refereert aan het volkstuinencomplex door de schaal en het groene karakter. Maar de collectieve aard en het onproductieve karakter van dit groen verschillen er duidelijk van. Het Tuinderspad verbindt het productieve en het individuele van de volkstuinen met de collectieve eigenheid van de groene open ruimte tussen de woongebouwen. Zo ontstaat een nieuw publiek landschap.

Sleutelen aan de neutrale stad

Een ander thema staat centraal in het project Onzichtbaar Stopwerk dat Bastiaan Jongerius voor een jaren zeventig wijk in Edam ontwierp. Uitgangspunt was de sloop van een groep woningen uit de wijk waarvan de bouwtechnische staat ondermaats was, en de wens om de leeggekomen plek in te

1 Het Tuinderspad, ontworpen door Heren 5 architecten. Het naastgelegen volkstuinencomplex De Volharding fungeerde als referentie voor het ontwerp van de groene ruimte rond het Tuinderspad. Het buitengebied rond de negen stadshuizen is tegelijkertijd een continuering en een aanpassing van het volkstuinprincipe.

Foto Kees Hummel

2 Stedenbouwkundig plan

1

vullen met dertien eengezinswoningen en zeventien seniorenwoningen. De centrale vraag voor de architect was hoe hij om moest gaan met de neutraliteit van de bestaande jaren zeventig wijk, die is opgebouwd als een eindeloze herhaling van woningen met twee lagen en een kap. De wijk was het toonbeeld van een schrale expressie, weinig plasticiteit, eenvoudige geledingen, neutraliteit van materialen en veel prefabricatie. Jongerius doorbreekt deze neutraliteit. Allereerst heeft hij speciale aandacht voor de materialisering, de plastische uitdrukking van de gevels en de kozijndetailering. De monotonie van de wijk doorbreekt hij door op het vrijgekomen terrein drie bouwblokken te situeren. De woningen in het blok aan de zuidzijde volgen het ritme van de bestaande huizenrijen in de wijk. Aan de noord- en westzijde komen twee bouwblokken met een nieuwe maat en ritme. De drie bouwblokken staan zo tegenover elkaar dat niet alleen een herkenbaar cluster van nieuwe gebouwen ontstaat, maar dat bovenal een stedelijke publieke ruimte is gecreëerd, die qua maat en karakter ongekend is in een wijk uit de jaren zeventig.

Zo zijn langs de smalle binnenstraat zowel de eengezinswoningen als de seniorenwoningen gesitueerd. Deze worden ontsloten via een galerij van twee meter breed, waarlangs zich grote banken bevinden. Daarnaast heeft elke woning een stoep en een zitje bij de voordeur. Deze verschillende publieke verblijfsruimten die als coulissen de straat omgeven, bieden samen met het autovrije karakter een goede basis voor intensief gebruik. Onzichtbaar Stopwerk creëert zo niet alleen een kwalitatieve publieke ruimte, maar introduceert tevens een punt van sociale intensiteit waarvan de invloed veel verder reikt dan de perimeter van het woonblok.

Werken aan de patchworkstad

Een derde thema komt aan bod in de ontwerpen voor het Dobbelmanterrein in de Nijmeegse wijk Bottendaal. Hier staat de vraag naar de herontwikkeling van grote autonome gebieden binnen de stad (vaak vrijgekomen industriegebieden) centraal. Het masterplan voor het voormalige fabrieksterrein is ontworpen door Architectenbureau Marlies Rohmer. De

van oudsher zelfstandige positie van de Dobbelmanfabriek binnen de wijk Bottendaal vormde het uitgangspunt. Het stedenbouwkundig plan en het beeldkwaliteitsplan doen geen poging om met de omgeving te assimileren, maar zijn wel nadrukkelijk vanuit de historische context ontworpen. Dit nieuwe woongebied, het 'Dobbelmanblok', is een compositie van volumes van verschillende schaal, verwant aan de oorspronkelijke indeling van het fabrieksterrein. Binnen dit kader ontwierp Architectenbureau Marlies Rohmer tevens drie woongebouwen, een woonzorgcomplex en de openbare ruimte. Herman Zeinstra is verantwoordelijk voor het ontwerp van een bedrijfsverzamelgebouw en 61 laagbouwwoonwoningen. Deze woningen kennen vijf typen: stadswoningen, herenhuizen, patiowoningen, beneden- en bovenwoningen en Bottendaalse herenhuizen. Dit gevarieerde aanbod biedt een gedifferentieerde woonruimte aan starters, gezinnen, tweeverdieners en senioren. De stadswoningen, herenhuizen en de beneden- en bovenwoningen sluiten met hun timpanen en dwarskappen aan op de bebouwing in de buurt

2

Tuinderspad, Overdie Alkmaar

Opdrachtgever Woonwaard Noord-Kennemerland

Ontwerp Heren 5 architecten

Ontwerpteam Bas Liesker, Jan Klomp, Ed. Bijman, Egbert Duijn, Jeroen de Vries, Inge van Mourik, Anton de Gruyl, Marika Groenewegen

Adviseur constructie Berhout Tros Bouwadviseurs

Adviseur installaties Amic installation Consultancy

Aannemer Teerenstra Bouw

Programma 150 woningen in 9 panden rondom een fruitboomgaard met overdekt parkeren

Voorlopig ontwerp oktober 2004

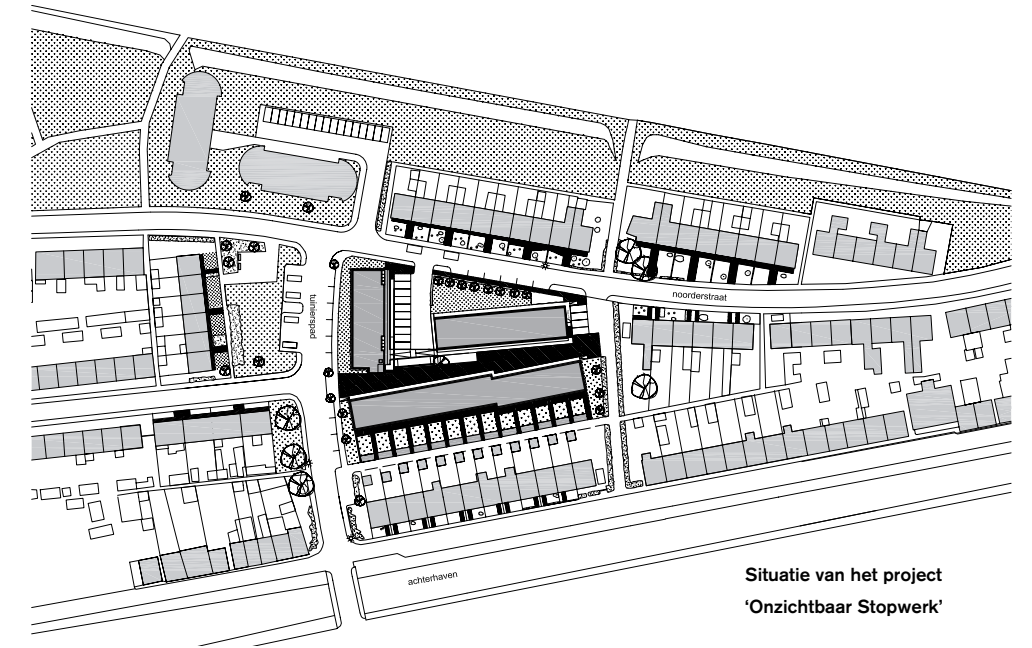
Definitief ontwerp april 2005

Aanvang bouw begin 2006

Oplevering 2009

1 De groene ruimte rond het Tuinderspad, ontworpen door Heren 5 architecten samen met H+N+S Landschapsarchitecten, bestaat uit een echte boomgaard met hoogstamfruitbomen. Deze wordt beheerd door de volkstuinders van het naastgelegen volkstuinencomplex De Volharding. 2 De woningen zijn ondergebracht in een stedelijke U-vorm die verdeeld is in negen stadshuizen met een eigen uitstraling. Tussen de huizen is onderscheid gemaakt doordat ieder huis is gemetseld in een andere sortering baksteen.

Foto's Kees Hummel

Onzichtbaar Stopwerk, Edam

Opdrachtgever Wooncompagnie, Raymund Limburg

Ontwerp Bastiaan Jongerius Architecten, Amsterdam

Projectarchitect Bastiaan Jongerius

Medewerkers Merel Martens, Odette Olde Wolbers, Santiago Baltar, Dingeman Deijs

Adviseur constructie constructiebureau Tentij, Heemskerk

Aannemer Jorritsma Bouw, Almere

Bruto vloeroppervlakte 3498 m² / Netto vloeroppervlakte 2902 m²

Bruto inhoud 10.392 m³ / Netto inhoud 7742 m³

Programma 13 eengezinswoningen, 17 seniorenwoningen

Voorlopig ontwerp mei 2002

Definitief ontwerp september 2003

Aanvang bouw januari 2007 / Oplevering juni 2008

Bouwsom inclusief installaties €3.645.000 excl. btw

Bouwsom exclusief installaties €3.187.430 excl. btw

Bouwsom inclusief installaties €4.337.550 incl. btw

Bouwsom exclusief installaties €3.793.042 incl. btw

De historische binnenstad is geen leidraad geweest in het project Onzichtbaar Stopwerk in Edam door Bastiaan Jongerius Architecten. Zij is echter wel van invloed geweest om de neutraliteit van de jaren zeventig wijk te doorbreken door middelen als expressie, materialisering en plasticiteit in te zetten.

Foto Luuk Kramer

Samenspel van wonen, context en publieke ruimte

De behandelde voorbeelden verduidelijken dat de publieke ruimte behalve één van de belangrijkste uitdagingen ook de centrale inzet vormt bij de herstructurering van voor- en naoorlogse wijken. Daarbij gaat het om problemen als de toe-eigening van de open ruimte en de neutraliteit van het openbare domein. Maar ook is het van belang antwoord te bieden op vraagstukken zoals parkeermogelijkheden en hiërarchie van de publieke ruimte.

De nieuwe woningbouwopgave is niet enkel een zaak van de stedenbouw. Anders dan bij de buitenstedelijke Vinex, gaat het bij deze opgave niet om het ontwikkelen van grote stedelijke figuren met woontypologieën die kunnen worden herhaald. De kwaliteit van deze woningbouwprojecten hangt immers af van de wijze waarop complexe verbanden worden gelegd tussen de nieuwe woontypologieën, en ook met de bestaande context en de publieke ruimte. De projecten tonen aan dat het architectonisch ontwerp hiervoor het uitgelezen

instrument is. De architectuur laat immers toe om deze verbanden op een concrete en complexe wijze te articuleren. Door elementen te combineren, over elkaar heen te schuiven of in een stedelijke ruimte samen te brengen, kan ze een meerduidelijk samenspel initiëren van wonen, context en publieke ruimte.

1 Naar aanleiding van de tentoonstelling *In Holland staat een huis* (1995) in het Nederlands Architectuurinstituut liet landschapsarchitect Adriaan Geuze zien hoe groot de Vinex-bouwopgave was door achthonderdduizend houten miniatuurhuisjes tentoon te stellen.

2 Hoewel de Vinex ook stedelijke locaties toeliet, is 67 procent van de woningen op buitenstedelijke locaties gerealiseerd.

3 Een beter inzicht in deze concepten vormt de inzet van lopend onderzoek aan de Afdeling Architectuur van de TU Delft onder de titel *Into the Open: Postwar Concepts of Public Space*.

De drie bouwblokken van het project staan zo tegenover elkaar dat een stedelijke publieke ruimte is ontstaan die qua maat en karakter ongekend is voor een jaren zeventig wijk. Langs deze smalle binnenstraat, die gemiddeld acht meter breed is, zijn zowel eengezinswoningen als seniorenwoningen gesitueerd. Foto Luuk Kramer

Centraal in het ontwerp van Het Dobbelmanterrein is de zogenoemde 'fabrieksstraat' tussen de appartementen en de laagbouw. Deze is dankzij een ondergrondse parkeergarage autovrij. De stelconplaten op het plaveisel zijn afkomstig van het voormalige fabrieksterrein. Doordat bijna alle woningen eraan gekoppeld zijn, kan het worden betrokken bij het private woondomein.

Foto Arjan Schmitz

Het masterplan voor het Dobbelmanterrein in Nijmegen is ontworpen door Architectenbureau Marlies Rohmer. Het bureau ontwierp in het plan tevens drie woongebouwen, een woonzorgcomplex en de openbare ruimte. Herman Zeinstra van Dok architecten ontwierp 61 laagbouwoningen en een bedrijfsverzamelgebouw.

Foto Architecten-bureau Marlies Rohmer

Stedebouwkundig plan van het Dobbelmanterrein door Architectenbureau Marlies Rohmer

- Blauw: Architectenbureau Marlies Rohmer,
- Roze: Herman Zeinstra (Dok architecten)
- Grijs: bestaand
- 1 bedrijfsgebouw
- 2 apostolische kerk
- 3 Behrens 2
- 4 WOZOCO
- 5 herenhuizen
- 6 bestaande woningen
- 7 stadswoningen
- 8 Bottendaalse herenhuizen
- 9 patiooningen
- 10 Behrens 3
- 11 beneden / boven woningen
- 12 Behrens 1

Masterplan Dobbelmanterrein, Nijmegen

Opdrachtgever De Principaal, Amsterdam; Talis Woondiensten, Nijmegen; Gemeente Nijmegen
 Ontwerp Architectenbureau Marlies Rohmer, Amsterdam
 Projectarchitecten Marlies Rohmer ism Floris Hund en Lennaart Sirag

Openbare ruimte Dobbelmanterrein, Nijmegen

Opdrachtgever De Principaal, Amsterdam; Talis Woondiensten, Nijmegen; Gemeente Nijmegen
 Ontwerp Architectenbureau Marlies Rohmer, Amsterdam
 Projectarchitect Marlies Rohmer ism Floris Hund en Jord den Hollander
 Medewerkers Lennaart Sirag en Martin Koster

Woongebouwen Behrens 1, Behrens 2 en L-gebouw, Dobbelmanterrein, Nijmegen

Opdrachtgever De Principaal, Amsterdam
 Ontwerp Architectenbureau Marlies Rohmer, Amsterdam
 Projectarchitect Marlies Rohmer
 Medewerkers Floris Hund, Simone van den Brink, Joost Kolk, Arjan van Ruyven, Lisette Jacobs, Charles Hueber, Irene Zandhuis
 Adviseur constructie Adams Bouwadviesbureau, Druten
 Adviseur installaties Huygen Installatie Adviseurs, Rotterdam
 Aannemer Klok Druten Bouwmij, Nijmegen
 Bruto vloeroppervlak 12.000 m²
 Programma woningbouw, bedrijfsruimten, sportruimte en parkeergarage
 Ontwerp 2003
 Oplevering 2008
 Bouwsom €9,8 miljoen excl btw

WOZOCO, Dobbelmanterrein, Nijmegen

Opdrachtgever Talis Woondiensten, Nijmegen
 Ontwerp Architectenbureau Marlies Rohmer, Amsterdam
 Projectarchitect Marlies Rohmer
 Medewerkers Floris Hund, Lennaart Sirag, Simone van den Brink, Joost Kolk, Charles Hueber en Irene Zandhuis
 Adviseur constructie Adams Bouwadviesbureau, Druten
 Adviseur installaties W+R Installatieadviseurs Maarsse, Maarsse
 Aannemer Bouwbedrijf Van Grunsven, Erp
 Bruto vloeroppervlak 5400 m²
 Programma woonzorgcomplex en parkeergarage
 Ontwerp 2003 / Oplevering 2007
 Bouwsom €4,4 miljoen excl btw

Woningbouw Dobbelmanterrein, Nijmegen

Opdrachtgever De Principaal, Amsterdam
 Ontwerp Dok architecten, Amsterdam
 Projectarchitect Herman Zeinstra
 Medewerkers Ari Mashiack, Annegien van Dijk, Ernst Verwijnen, Pier Helder
 Adviseur constructie Adams Bouwadviesbureau, Druten
 Adviseur installaties Huygen Installatie Adviseurs, Rotterdam
 Adviseur bouwfysica Cauberg-Huygen, Amsterdam
 Aannemer KlokBouw, Nijmegen
 Bruto vloeroppervlakte 7410 m² woningen, 650 m² bedrijfsgebouw
 Bruto inhoud 22.500 m³ woningen, 2200 m³ bedrijfsgebouw
 Programma 61 woningen (5 typen) en een bedrijfsgebouw
 Ontwerp 2003 / Oplevering 2008
 Bouwsom woningen €7,4 miljoen excl btw
 Bouwsom bedrijfsgebouw €0,7 miljoen excl btw

Herman Zeinstra nam als uitgangspunt bij het ontwerp het individualiseren van de woningen. Het zijn afzonderlijke woningen, die samen een repetitie vormen. Dit principe geldt voor alle woningtypen waardoor, in combinatie met de toepassing van soortgelijke materialen en verhoudingen, in de wijk een eenheid is gecreëerd. Zo sluiten deze woningen met hun timpanen en dwarskappen aan bij de bebouwing in de omgeving. Daarbij refereren ze door hun bakstenen muren en aluminium kappen tevens aan het industriële verleden.

Foto Arjan Schmitz